

КРИТИКА УОННА БИБЛИОГРАФИЯ

А. Е. Кулаковскай поэзиятыгар кини обраһа

Нуучча улуу суруйааччыта, ученайа, революционер-демократ А. И. Герцен: «Общественнай көңүлэ быһыллыбыт норуokka кини кыһалдаттан уордайытын уонна бэйэтин суобаһа кылапытын иһитиннэрэр соҕотох трибунаатынан литература буолар»,¹— диин бэлэтээбит-тээх. Бу дириг ис хоһоонноох этни саха бастакы суруйааччыта А. Е. Кулаковскай (Өксөкүлээх Өлөксөй) айар үлэтин Октябрьскай революция иннинээҕи кэмигэр эмнэ быһаччы туһааннаах. Норуот айымньытыгар олобуран суруллубут «Алгыстарган» бөдөҥ эпическай болотуна буолбут философскай поэмаҕа, «Ойуун түүлүгэр», диэри бары айымньыларыгар поэт саха норуотун эрэһин-кыһалдатын ырылыччы көрдөрбүгэ, норуотун историческай дьылҕаларын туһунан көрүүлэрин хойуйбута.

Хайа баҕарар литература туох-ханьык иннинэ кинини чинчийинтэн — кини тугун-кимин, туох соруктааҕын, олоххо туохха дьулуһарын, дьонго уонна обществоҕа сыһыанын араас өрүттэриг ымпыктаан-чымпыктаан ойуулааһынтан саҕаланар.

А. Е. Кулаковскай быһаччы кинини айымньы героһа огорон литературнай образ быһытынан көрдөрбөккө эрэ, бары да айымньыларыгар кини ис дьынн араас өрүттэрин тус-туһунан туһаайыларынан, соровор сытыытык саралаан («Кэччэгэй баай», «Итирик бурсуй ырыага», «Төрүү илигиттэн түгнэри төлкөлөммүт»), ардыгар хайҕаан хонуйан («Кырасыабай кыс»), эбэтэр алгыс үгэһин үтүгүннэрэн («Былыргылы алгыс» «Ортоку олук алгыһа») уонна философскай диалогунан («Өй, сүрэх икки мөккүөрэ») арыян көрдөрөр. Ол барытын түмүгэр, Кулаковскай өйдүүрүнэн, кини хайдах буолуохтааҕын идеала, личность концепцията үөскээн тахсар.

«Кэччэгэй баай» диэн поэмаҕа саха

Плюшкинын кинини сиргэтэр-кэлэтэр мөссүөнэ сүр сытыытык ойууланар. Бу оччотооҕу Саха сириг урук кытыыларыгар көстөр патриархальнай тутул сьдьаана буолбут тип. Кини ыар көлөһүннээһининэн байар, байар эрэ туһугар байар, байытынан бэл бэйэтэ да туһаммат, «Өй, сүрэх икки мөккүөрэ» диэнгэ сүрэх:

Айыллыбыт алааскыттан
арахсыбакка,
Төрүөбүт өтөххүтэн өһнүбөккэ,
Тиэрийбиг тиэргэнгиттэн тэйбэккэ,
Сүүскэр түптүрдэммитинэн
түксүлүөҥ,
Хараххар хаппахтаммытынан
хамларыһыаҥ...—

диэн хомуруйааччыта бу кининиктэр. Поэт кэччэгэй баайдар көлөһүннээһининэн байалларын эрэ сэмэлээбэт, кинилэр общество сайдытын туорайдахалларын уонна кинилин түктэри кэмэлдылэриг саралыыр, онон дьону общественнай активноска уонна кинилин (гуманнай) майгыга-сиргэ уһуйар.

Поэма түмүк строката аныгы ааҕааччы өйдүүрүгэр уустук соҕус.

Сабыылаах сарын, *саныаһаан сарын*
Бүтэй өтүк,
Чой орой, *саныаһаан орой*
Муос тобук, *туһууруу*
Килэгир харах, *муһууруу*
Килиэдэ сирэй,
Дьүлэг кун,
Ньүдү балай,
Улуу кини!.. *караһыс*

Былыргы сахаларга «аһаҕас сарыннаах, үтүтээх өттүктээх кини» диэн сайаҕас, үтүөнү-кэрэни ылынымтыа, үчүгэйи-куһаҕаны өйдүүр, араарар кинини этэллэр; чой орой-ахаары диэн (оройун угуоҕа халынаабыт, ол аата ону-маны

¹ Герцен А. И. Айымньыларын толору хомуурунньуга, 7 т. М, 1956, 198 с.

өйдүүрүн ааспыт); муос тобук — олус үгүстүк сөһүргөстээн туран тагаража үнөриттэн тобуга чэринэн муостуйбут; килэгир харах, килиэдье сирэй — сирэйгэр-харабар өй-санаа сонньообот нүүдү-балайа; «улуу киһи» диең кэ-лэйинни күүһүрдэн, тэглитэн этии: улуу күтүр, күтүр өстөөх диебит тэгэ. «Итирик бурсуй ырыатыгар» туора тотон, аһара байан үүнэ-тэһиннэ суох дохсурсаабыт баай куйаханы күүрдэр мэтирнэтэ көстөр. Киннэхэ баай күүһүт-тэн ураты ханнык да снэр-майгы (мо-раль), сууг-сокуон суох торбоно.

А. Е. Кулаковскай айымныларыгар снэр-майгы боппуруостара биллэр мие-тэни ылаалар, ордук көлөһүннээччилэр снэр-майгы өттүнөн сыгыйбыттарын, кэ-рээнирэттэн тахсыбыттарын, көлөһүн-нээһин снэри-майгыны кэһингэ тиэрдэ-рин бэлиэттир.

Үпкэ үлүһүйэн,
Үгүө быһыыларын,
Үнэр тагараларын,
Үнсэр сууттарын
Өйдөөбөт буоллулар,
Үлүмнэһини турда,
Өлөрсүү үксээтэ....

«Өрүс бэлэхтэрэ»

А. Е. Кулаковскай снэр-майгы (мо-раль) кылаассабай, социальнай айыл-батын ситэ өйдөөбөт да, кини сытыы кириитикэтэ көлөһүннээччи норуот өйө-санаата уһуктарыгар улахан суол-талаажа.

«Төрүү илигиттэн түһнэри төлкөлөм-мүт» диең саркастическай тыһааһы-наах поэмажа харага итээл хаайбыт, баһа-атажа суох баттал улугурдубут дьахтара төрүүбүн күүтэр оботун «тыһнаах эрэ буоллун, уһун эрэ үй-лэннин, оһордоон эрэ үөскүйүбүтүн, аалпытын эрэ ааттаттын, бабар кини:

Санаалаах сыппажа
Толкуйдаах мунгура,
Өйдөөх мөлтөжө,
Сымыттааһар бүтэй,
Балыктааһар кэлэжэй,
Урун тунгуй, уу бүтэй.
Уол буоллун, бабардар!» —

диең түһнэри төлкөлүүр. Бу ийэ сүрэээ хайдах курдук мугутахсийбытыттан, кини дуудата төһөлөөх кураанахсий-бытыттан тахсыбыта буолуой?! Поэма ик-ки сүрүннээх: бастакытынан, төһө да буолтун иһин, киһи манньык улугуруу-тун, охсуһууттан аккаастанарын сэмэ-лиир; иккиннэн, кинини манньыкка ти-риэрдибит, бүрүккээбит тутулу утары бырачыһын этэр.

«Былыргылы алгыска» ааспыт пат-риархальнай обществожа кини идеала көстөр. Бастатан снэри-туому ситэрэн айыылары-тагаралары ахтан баран, быһаччы киһи аһала ыйыллар:

Сэтгэ улууһу интэр
Ириниэхтэрин ийэтэ,
Абыс улууһу аһатар
Араннарын аһата,
Тобус улууһу тоторор
Кумалааннарын дурдата
буолаарың.

Аттаах хонуга,
Сатыы үйэтэ,
Уолбат ойбон,
Чөгөрө чүөмпө буолаарың.

Манна этиллэр киһи аһала ажа уһун иититтэн тахсан, туох-хаһнык иһиннэ кыра дьадагы, быстыбыт дьону бары-тын өйүүр иэстэнэрэ кэрэхсэбиллээх.

Кир киирбэтин,
Дьай дьайыһнаспатын,
Эрэй өһсүбэтин,
Буруй буулаабатын...—

диең снэр-майгы прдэбилэ эмиэ киирэр. «Ортоку олук алгыһа» патриархаль-най кэм киһитигэр буолбакка, аныгы күүскэ сайдан эрэр сага, XX үйэ, үүм-мүтүн кэнниннээһи киһиэхэ аһанар. Маһ-на айыы-тагара ахтыллыбат, ол онну-гар аныгы киһи кнэг общественной ситимнэрэ көстөр:

Нуучча нургуһун кытта
Туруулаһар доһор буол,
Саха талыһтын кытта
Самдайдаһар атаһ буол,
Үрдүк үөрөхтөөхтэри кытта
Өйөнсөн үөскээ,
Бэрт мэйилээхтэри кытта
Тэһнэһэн сөргөстөс.

Ити этиллэр киһи бүтүн саха норуо-тун кытары ситимнээһин аһан, улуу нуучча норуотун кытары ыкса интер-национальнай сыһааннаажа көстөр. Нуучча нургуһуннарын олохтоохтортон поэт биһргэ үөрэммит уола Виктор Жу-ковскай, көскө кэлбит революционердар, саха норуотун улахан доһотгоро Э. К. Пекарскай, В. М. Ионов, В. Ф. Трошанскай у.д.а. буолалларын биһиги өйдүүбүт. А. Е. Кулаковскай нуучча норуотугар сыһанын туһунан проф. Г. П. Башарин сииһилии суруйан турар.

Нууччаны кытары доһордоһон, нууч-ча улуу культуратын, үөрөһүн ылабы-на эрэ, саха норуота сайдыахтааһын поэт үсүстэ тоһоһолоон ыйбыта.

Үрөх-үрөх баһын
Үмүрүтэ тардар
Үлүскөннөөх үптэн,
Тайда-гайда баһын
Тайаммахтаан аһар
Талааннаах сырыылан,
Элбэх-элбэх сир
Эргийэ сүүрөр
Эһсиилээх кэһсэтиһэн!

**Уобалас тухары
Ордук санатар
Улахан суолталан.**

Манан автор киһини общество оло-
бун үөһүгэр буоларга, дыалабынай ак-
тивноска ыгырар, кыргыч эргинэргэ,
байарга, уобалаһы да салайарга кыт-
тыһарга эбээһинэстиир.

**Бар-дьонгор
Баттанар күннэригэр
Баарадай бағана буол.
Суон норуоккар
Солбонуйар күнүгэр
Суон дурда буол.
Хара норуоккар
Хаалар күнүгэр
Халың хахха буол!**

Дэ итиннэ буолар А. Е. Кулаков-
скай өйдүүрүнэн байы-тайы дьиннээх
соруга: киһи үөрэхтэммит, чэхчы бай-
быт эрэ киһи «саха... саргытын салайар,
дьокуут омук олобун толкуйдаан оло-
бун туругурдар» кыахтаныахтаах.

Манна А. Е. Кулаковскай гуманист,
просветитель быһытынан мунугада,
общество сайдытын сүрүн сокуонун
кыһан өйдөөбөтө, кылаастар охсу-
һууларын ис дьинин, революционнай
охсуһуу суолтатын өйдүүргэ дьэри үүм-
мэтэҕэ кестөр (ол киһи буруйда буол-
батар да).

Бу айымньыга киһиэхэ уонсай мо-
ральнай ирдэбиллэр эмнэ күүскэ туруо-
руллаллар:

**Абааһы санаалаахха,
Түһүрү өйдөөххө,
Үөдөн сүрэхтээххэ
Хатан харахтан,
Хабараан майгылан,
Сыты-кылыс тыллан!
Бардамы бахтан,
Дохсуну тохтот,
Көлдүүнү күөй!
Ары урдүгэр
Аараҕы дагдатыма,
Үчүгэй урдүгэр
Мөкүнү көбүтүмэ,
Кырдык урдүгэр
Сымыйаны ытыарыма!**

А. Е. Кулаковскай киһи туһунан биир
бөдөн айымньытынан «Өй, сүрэх икки
мөккүөрэ» поэма буолар. Бу айым-
ньы урукку өттүгэр төт олобу хо-
һуйуу курдук тутахтык сыаналана сыл-
дыбыттааҕа. Төбө бэйэтин кэмни бас-
тын үөрэхтээбэ, суруйааччы просветитель
А. Е. Кулаковскай Россия да, арбаан-
ны дойдулар да классическай литера-
тураларыгар уонна философиялары-
гар өй уонна чувство, уонсай мораль
уонна күннээҕи олох быһаччы кестүү-
лэрэ алтыһыларыгар үөскүүр пробле-
малар ырытыллыбыттарын билбэт, эбэ-

тэр бэйэтэ итинник проблемалары ту-
руорар кыага суох курдук көрүөхтээх-
питий? Бу хайдах да өйдөнүллүбэт.

Литературада, философияда киһи
айылгытын туһунан араас көрүүлэр
бэрт былыргыттан бааллара биллэр.
К. Маркс «...Совершенно непонятно,
почему немцы так невероятно кичатся
своей мудростью относительно сущнос-
ти человека, тогда как все их премуд-
рость, признание трех всеобщих
свойств — рассудка, сердца и воли —
есть нечто общеизвестное с времен
Аристотеля и стоиков»,¹ — дьэи бэлиэ-
тээбитэ.

Поэмада өй сүрэҕи киһини олох көл-
дүн үөрүүлэрин батыһынарарын, дьу-
лусханнаах сырыларга, үгүс түбүк-
тээх саарбах дыалаларга кытырарын
иһин күүскэ сэмэлиир. Манна өй үйэлэр
тухары үгэс буолбут уонсай мораль бы-
һытынан ордук чуолаан, патриархаль-
най көрүү (сознание) этэр, онон бил-
лэр консервативнай хабааннаах. Оттон
сүрэх өрүү сонунга, сагада, үөрүүгэ,
кэрэбэ уонна барыга бары үгүс көрүүгэ
(разнообразно во всем) тардыһааччы
изийи (чувство) быһытынан киһини
активной, дьулуурдаах олоххо угуйар.

Бэрди кытта мөккүөн.

Күүстээҕи кытта күүрсөн,

Үөдөн кытта өлөрсөн;

Хабараан дыалада хантараактаһан,

Долгуннаах дыалада догубуордаһан,

Кытаанах дыалада кыттыһан:

Улуу муоралары

Улаҕаларынан урбачыйан,

Киһи сирдэри

Кэтэхтеринэн тэлэхэчийэн,

Омук-омук сирдэрин

Уорҕаларынан оломноон;

Үөрүү, өлүү иккини көрөн,

Этэй, эрэй иккини билэн,

Соргу, сор иккини солбуйан,

Туску, былаҕай иккини

Тугуһуннаран баран —

Аан ийэ дайдыттан

Арахсарбыт буоллар

Астык буолуо этэ...

Поэма 1912 с. суруллубутун санаа-
тахха, оччотоору кыһалбалаах ыар кэм-
нэ бу охсуһарга, айарга дьулуһар, го-
лору хааннаах дохсун олоххо гымч
буолар.

А. Е. Кулаковскай сүрэҕи бэйэтин
деятельнай энергиялаах курдук көрөн
воля өйдөбүлүн араарбатах.

Арай, арай

Тардар тымырым намтырым сағана,

Мөңүүк тымырым мөлтүүрүн сағана,

Өрүкүөр өһөбүм сөрүүкүүрүн

сағана

Оччоҕо, арай эйиэхэ

Басын бэринээ иһини

¹ К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, т. 3, с. 516.

**Бас иһигэр балаараннаах
Баһылык кырдыаһаспар...—**

дһэн түмүктүүр сүрэх. Маны кырдыһыттан эрэ буолар курдук эмнэ сүдүргүтүк өйдүүр табыллыбат. Сүрэх манһайгыттан өйү «тойон убайым» дһэн ытыктырдым ааттыыр. Итинни барытын автор өй уонна сүрэх олоххо биһир туһаайыһылаах, гармоничнай буолалларын наадалааһын ааһарын быһытыһан өйдөнүллүөхтээх.

«Кырасыабай кымыс» саха дьахтарын ситэри идеала: дьүһүннээх кэрэтэ, майгылаах бастыга, мэйинилээх бэрдэ, үлэһит үтүөтэ. Кини тас дьүһүнүн ойуулууругар поэт норуот айымньытыгар буоларын курдук айылаа маанылаах кыылларын, көтөрдөрүн, айылга араас көстүүлэрин, күн-ый тэһнэбиллэрин туһанар, оттон бүттүүн бэйэтин кини быһытыһан характеристикалырыгар мифология уобарастарын: Дойду иччитин (Маһан манһаалын Аан Алахчын Хотун), Айыһыт уонна Иһинэхсит умсугутуулаах образтарын туһанар. Манан поэт дьахтар Аан дойдуга кини аймах олоһор төрүт буоларын бэлиэттир. Кулаковскай кыһа ыраас майгытыһан, кэрэ сиринэн киннэхэ эрэ барытыгар үтүө сабыдыалы огорор:

**Аттыгар эрэ барбыт кини
Аһыһылаах санааттан араһан
Айыһы майгыһанар,—
Сырдыгы дьэ сманалыыр,
Үчүгэйи дьэ өйдүүр,
Айыһы дьэ саныыр буолар.**

Маны таһыһан бу кымыс олох үөһүгэр сылдьар, туохтан да хаалсыбат общественной активнаа көстөр:

**Эр дьон эһин бэртэрин
Эһпэт кэлэһэй гыһар
Эһбэх эргитинилээх мэйинилээх**

**Ыһлыбыт суолу ыһсарар
Ыһлыктаах ыраас тыллаах,
Арааттаммыт санааны саныыр
Аһыһтаах айахтаах.**

Октябрьскай революция иннигэр дьахтар манһык сырдык обраһы айы — дьахтары толору эмансипациялаһын ирдэбилиһи туруорбукка тэһ суолталаах.

* * *

Онон демократ, просветитель суруйааччы А. Е. Кулаковскай поэзиятыгар үгэс буолбут сир-майгы үтүө өрүттэрин туһуһан, кырдыгыһан салайтаран, дьонго-норуотка (ол иһигэр кыраадыадаһыга дһэн чуолаан ыһыллар) туһаһыр туһугар туох баар дьобуруун, кыһын уонна баһын биэрэр общестуоны активной хамсатааччы кини гуманистическай идеала ойуулаһар. Биллэн турар, автор бэйэтэ да чуолкай кылааскай позицията суоһуттан бу этилибит идеал утопическай хабааттанар. Ол да буоллар, бэйэтин кэмгэр манһык инники дьүлуурдаах обраһы айы норуот өйө-санаата уһуктарыгар, оһуһууга турунарыгар кырата суох суолталаах этэ.

Е. СИДОРОВ.

Саха прозатыгар проблематика көрүһнэрин солбуйсуулары

(Кэһсээн эволюцията)

Литературнай айымньы суолтатын бастатан туран быһаарар ис хоһоон ураты араһатыһан проблематика буолар. Проблематика дһэн суруйааччы көрдөрөр характеристарын ордук суолталаах эһит дһи саныыр өрүттэрин күүһүрдэһн чорбогон биэрэрин ааттыһаллар. Ол аата характеристары өйдөөһүн, трактовка. Айымньы тустаах чопчу проблематикага хатыһаһамат, ураты буолар. Ол эрээри МГУ профессора Г. Н. Поспелов көрдөрбүтүн курдук, айымньыларга араас кэмнэрдээһи аһыһатын оһук литератураларыгар хатыһанар проблематика хас да тиһлэтэрэ, көрүһнэрэ бааллар эһит. Проблематика көрүһнэ — характеры трактовкалаһын ураты, чуолкай принцибэ. Ол эрээри

суруйааччы ити трактовка принцибигэр эһин өссө тугу эмэ туһаныһан сөһ, оччоһо бу айымньыга кэһимсэ проблемнай аһпект үөһкүүр.

Аан дойдугаһы фольклорга уонна литературага кини-аймах олоһун сайдыһыһан быһаарыллан утуу-субуу проблематика национальнай-историческай, сир-майгыһы ойуулуур («наравоописательнай» эһэтэр этологическай), романистическай көрүһнэр үөһкээһиттэр. Национальнай-историческай проблематикалаах айымньылар үөһкээһит кэмнэрэ — биһс уустар кыргыһыһыларгар бастакы народностар олоһуһар эпохалара. Кэһин даһаны манһык айымньылар национальнай боһолоһуу сэринилэрин, бастаһыһалары, социальнай рево-